नेपाली सडक नाटक परम्परा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
दुर्गानाथ ढकाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६४

शोध-निर्देशकः प्रा. घनश्याम उपाध्याय

नेपाली सडक नाटक परम्परा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
दुर्गानाथ ढकाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६४

शोध-निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रि.वि.कीर्तिपुरमा नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षमा अध्ययनरत छात्र दुर्गानाथ ढकालले **नेपाली सडक नाटक परम्परा** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार गरिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति शोध मुल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

प्रा.घनश्याम उपाध्याय कँडेल

(निमित्त विभागीय प्रमुख)

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि कीर्तिपुर, काठमाडौं

मितिः २०६४/४/....

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, विश्वविद्यालय क्याम्पस कीर्तिपुरका छात्र दुर्गानाथ ढकालले स्नातकोत्तर तहमा नेपाली विषयको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नुभएको **नेपाली सडक नाटक परम्परा** शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति		**हस्ताक्षर**
१.	**निमित्त विभागीय प्रमुख, प्रा. घनश्याम उपाध्याय**	....
२.	**शोध निर्देशक, प्रा. घनश्याम उपाध्याय**	....
३.	**बाह्य परीक्षक प्रा. मोहनराज शर्मा**	....

मितिः २०६४/०५/०४

कृतज्ञता-ज्ञापन

अनुसन्धान कार्य आफैंमा जटिल र गहन विषय हो । सैद्धान्तिक रूपमा यस सम्बन्धी ज्ञान हासिल गर्न जति सहज छ त्यस भन्दा धेरै कठिनाई यसको व्यावहारिक प्रयोगमा आउँदो रहेछ । विश्वविद्यालयीय अध्ययनका क्रममा लिएको अनुसन्धान सम्बन्धी सैद्धान्तिक ज्ञानको व्यावहारिक प्रयोग गर्ने क्रममा त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभागका आदरणीय गुरुहरूको सुझाब तथा सहयोग नै मेरो मार्गदर्शन बन्नपुग्यो । जसको फलस्वरूप मैले यो शोधकार्यलाई सहज रूपमा पूर्ण गरेको छु । विभिन्न व्यक्तित्व र संघसंस्थाहरूका अमूल्य प्रेरणा सुझाव र सहयोगले मेरो मनमा अदम्य उत्साह र जाँगर थपेको हुनाले यो गहन कार्य यस स्थितिमा पुगेको हो । त्यसैले म मलाई सहयोग गर्ने प्रेरक व्यक्ति संघ संस्थाहरूप्रति सदैव ऋणी रहनेछु भन्दै आभार प्रकट गर्दछु । यस क्रममा अध्ययनलाई अनुसन्धानमूलक तुल्याउनु पर्छ भन्दै अनुसन्धान कार्यका लागि प्रेरित गरी शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरिदिनु हुने नेपाली केन्द्रीय विभागका गुरुहरू तथा विभागीय प्रमुखप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक छनोटदेखि शोधको सैद्धान्तिक पक्षको ज्ञान गराउँदै व्यावहारिक रूप प्रदान गर्ने क्रममा आफ्ना अमूल्य सहयोग, सुझाव र निर्देशन प्रदान गर्नु हुने नेपाली केन्द्रीय विभागका आदरणीय गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । म उहाँहरूको प्रेरणा, सुझाव, सहयोग र निर्देशनका लागि सदैव आभारी रहनेछु । त्यसरी नै म अनुसन्धानको विद्यार्थी बनेर यो शोध कार्य पूरा गर्ने स्थितिमा पुग्नमा नेपाली केन्द्रीय विभागमा अध्यापन गर्ने आदरणीय गुरुवरहरूको प्रत्यक्ष-परोक्ष रूपमा मलाई ठूलो सहयोग प्राप्त छ । यस क्रममा शोध निर्देशकको रूपमा रही आफ्नो व्यस्त समयका बीच पनि मलाई शोधकार्य गर्नकालागि आवश्यक निर्देशन प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु प्रा.घनश्याम उपाध्यायप्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यसरी नै मलाई उच्च शिक्षा अध्ययनको यस चरणसम्म ल्याईपुऱ्याउन अतुलनीय भूमिका निर्वाह गर्नुहुने मेरा पूज्य माता-पिताप्रति म कृतज्ञ छु ।

शोधकार्यकै सिलसिलामा सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने सर्वनाम नाट्यसमूहका निर्देशक अशेष मल्ल, आरोहण नाट्यसमूहका निर्देशक सुनिल पोखरेल तथा अन्य नाट्यसंस्थाका नाट्यकर्मीहरू प्रति म ऋणी छु । साथै अनुसन्धानका क्रममा सहयोग गर्नुहुने

मेरा सहयात्री तथा सहपाठी मित्रहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । सामग्री सङ्कलनकै क्रममा अमूल्य सहयोग पुऱ्याउने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

त्यसैगरी शोधकार्य लेखनका क्रममा आफ्नो अमुल्य समयको कुनै पर्वाह नगरी मेरोलागि सहयोग गरिदिनु हने मेरा अनन्य मित्रहरू नित्यानन्द सुवेदी, इन्द्र भट्टराई, रन्जित झा, रमेश निरौला, रन्जन दहाल तथा सम्पूर्ण सहयोगी मित्रहरूप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रि. वि. कीर्तिपुरको शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष यो शोधपत्र प्रस्तुत गर्दछु ।

....

दुर्गानाथ ढकाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस
त्रि.वि. कीर्तिपुर, काठमाडौं
शैक्षिक सत्र २०६१-२०६३

मितिः २०६४/०४/३१

विषयसूची

शीर्षक	पृष्ठसंख्या
पहिलो परिच्छेदः शोधपरिचयः	**१-८**
१.१ शोध शीर्षक	१
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३ विषय परिचय	१
१.४ समस्याकथन	३
१.५ शोधकार्यका उद्देश्यहरू	३
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	४
१.७ अध्ययनको औचित्य र महत्व	६
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन	७
१.९ सामग्री सङ्कलन विधि	७
१.१० शोधविधि	८
१.११ शोधपत्रको रूपरेखा	८
दोस्रो परिच्छेदः सडक नाटकको सैद्धान्तिक स्वरूप	**९-३१**
२.१ सडक नाटकको पृष्ठभूमि	९
२.२ सैद्धान्तिक रूपमा सडक नाटक	१४
२.२.१ परिभाषा	१५
२.२.२ सडक नाटकका प्रमुख तत्त्वहरू	१७
२.२.२.१ कथावस्तु	१८
२.२.२.२ पात्र वा चरित्र	१९
२.२.२.३ संवाद	१९
२.२.२.४ परिवेश	२०
२.२.२.५ भाषाशैली	२०
२.२.२.६ उद्देश्य	२१
२.२.३ सडक नाटकका अन्य विशेषताहरू	२१
२.२.३.१ कलात्मकता	२१

२.२.३.२ छोटो समयको प्रस्तुति २१

२.२.३.३ रङ्गकर्मी र दर्शकका बीचको सम्वन्ध २२

२.२.३.४ नाटक भित्रै रङ्गमञ्चको सिर्जना २२

२.२.३.५ मितव्ययी रङ्गमञ्च २३

२.२.४ सडक नाटकका बिशेषताहरू २४

२.२.४.१ मञ्चीय प्रविधिलाई बहिस्कार गर्नु २४

२.२.४.२ सडक स्वयं रङ्गमञ्चको रूपमा प्रस्तुत हुनु २५

२.२.४.३ सडकमा रहेका जो कोही पनि यसमा दर्शक बन्नु २५

२.२.४.४ परम्परामुक्त नवीनतम् प्रयोगात्मक प्रस्तुति २५

२.२.४.५ तत्क्षणिक युगीन चेतनाको अभिव्यक्ति दिनु २६

२.३ सडक नाटकको प्रस्तुति प्रक्रिया २६

२.४ बन्दरङ्गमञ्चीय नाटक र सडक नाटकका बीचको शिल्पगत भिन्नता २७

२.५ निष्कर्ष ३०

तेस्रो परिच्छेदः नेपाली सडक नाटक र सर्वनाम नाट्य समूह ३२-६०

३.१ नेपालमा सडक नाटकको पृष्ठभूमि ३२

३.२ सर्वनाम नाट्य समूह ३४

३.२.१ पृष्ठभूमि ३४

३.२.२ सर्वनामको औपचारिक स्थापना ३६

३.२.३ सर्वनामको प्रतीक चिह्न ३७

३.२.४ सर्वनामको नाट्य यात्रामा देखिएका विभिन्न मोडहरू ३७

३.२.४.१ पहिलो मोडः मितव्ययी रङ्गप्रस्तुति ३८

३.२.४.२ दोस्रो मोडः अन्य विधाको रङ्गमञ्चीय प्रस्तुति ३९

३.२.४.३ तेस्रो मोडः विद्युतीय माध्यमको प्रस्तुति ३९

३.३ सर्वनाम र सडक नाटक ४०

३.४ सर्वनामका अन्य गतिविधिहरू ४३

३.४.१ टेली र भिडियो चलचित्र निर्माण ४३

३.४.२ विज्ञापन नाटक ४३

३.४.३ सर्वनाम पुरस्कारको स्थापना ४४

३.४.४ सम्मान र अभिनन्दन ४५
३.४.५ नाटकसम्बन्धी तालिम र प्रशिक्षण ४६
३.५ प्रजातन्त्र प्राप्तिमा सर्वनामको संलग्नता ४८
३.६ सडक नाटकको केन्द्रीय परम्परा ५१
३.७ केन्द्रीय परम्पराका सडक नाटककार र कलाकार ५२
३.८ सडक नाटकका अन्य परम्परा ५३
३.८.१ आरोहण नाट्य समूह ५४
३.८.२ शिल्पी ५७
३.८.३ डबली ५७
३.८.४ परिवर्तन नेपाल ५७
३.८.५ एम.आर थिएटर ५८
३.८.६ राजधानी बाहिरका नाट्य संस्थाहरू ५८
३.९ निष्कर्ष ६०

चौथो परिच्छेदः नेपाली सडक नाटकको केन्द्रीय परम्परा अन्तर्गतका प्रमुख सडक नाटकको विश्लेषण **६१-८४**
४.१ नेपाली सडक नाटकको केन्द्रीय परम्परा ६१
४.२ केही सडक नाटकको विभिन्न कोणबाट विश्लेषण ६२
४.२.१ 'समाप्त असमाप्त' सडक नाटकको विश्लेषण ६२
४.२.१.१ कथावस्तु ६२
४.२.१.२ पात्र ६४
४.२.१.३ संवाद ६४
४.२.१.४ मञ्चको सजावट ६४
४.२.१.५ द्वन्द्व ६५
४.२.१.६ समय ६५
४.२.१.७ 'समाप्त असमाप्त' सडक नाटकमा प्रयुक्त सडक नाटकीय विशेषता ६६
४.२.१.७.१ मञ्चीय प्रविधिको बहिस्कार ६६
४.२.१.७.२ सडकमा रहेका जो कोही दर्शकका रूपमा प्रस्तुत हुनु ६६

४.२.१.७.३ परम्परामुक्त नवीनतम प्रयोगात्मक प्रस्तुतिका दृष्टिमा 'समाप्त असमाप्त' ६६
४.२.१.७.४ 'समाप्त असमाप्त' नाटकमा तत्क्षणिक युगीन चेतनाको अभिव्यक्तिः ६७
४.२.१.८ समाप्त असमाप्त सडक नाटकको सारवस्तु ६७
४.२.१.९ निष्कर्ष ६७
४.२.२ हामी वसन्त खोजिरहेछौं सडक नाटकको विश्लेषण ६८
४.२.२.१ कथावस्तु ६८
४.२.२.२ संवाद ७०
४.२.२.३ पात्र ७०
४.२.२.४ द्वन्द्व ७१
४.२.२.५ सडक नाटकीय मान्यता अनुसार हामी वसन्त खोजिरहेछौ ७२
४.२.२.५.१ छोटो समयको प्रस्तुति ७२
४.२.२.५.२ सजावट विहीन मञ्च ७२
४.२.२.५.३ दर्शक नै कलाकारको स्थिति ७३
४.२.२.५.४ दर्शक र मञ्च बीचको दुरी ७३
४.२.२.५.५ परम्परामुक्त नवीनतम प्रयोगात्मक प्रस्तुति ७३
४.२.२.५.६ तत्क्षणिक युगीन चेतनाको अभिव्यक्ति दिनु ७४
४.२.२.५.७ सडकमा रहेका जो कोही पनि दर्शकका रूपमा प्रस्तुत हुनु ७४
४.२.२.६ नाटकको सारवस्तु ७४
४.२.२.७ निष्कर्ष ७५
४.२.३ अनादिक्रम सडक नाटकको विश्लेषण ७५
४.२.३.१ कथावस्तु ७६
४.२.३.२ पात्र ७७
४.२.३.३ द्वन्द्व ७७
४.२.३.४ संवाद ७८
४.२.३.५ अनादिक्रम सडक नाटकको सडक नाटकीय दृष्टिवाट विश्लेषण ७९
४.२.३.५.१ मञ्चीय प्रविधिको बहिस्कार ७९
४.२.३.५.२ परम्परामुक्त नवीनतम प्रयोगात्मक प्रस्तुति ८०

४.२.३.५.३ तत्क्षणिक युगीन चेतनाको अभिव्यक्ति दिनु ८०
४.२.३.५.४ प्रस्तुतिको भिन्न शैली ८०
४.२.३.५.५ सडकमा रहेका जो कोही दर्शकको रूपमा सहभागी हुनु ८१
४.२.३.५.६ दर्शक नै कलाकार ८१
४.२.३.५.७ दर्शक र मञ्च बीचको दुरी ८१
४.२.३.५.८ मञ्चनको समयका दृष्टिले अनादिक्रम ८२
४.२.३.६ सारवस्तु ८२
४.३ निष्कर्ष ८२

पाँचौं परिच्छेदः उपसंहार **८५-९०**

सन्दर्भग्रन्थ सूची